

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

RAQS TERMINLARINI TARJIMA QILISHDA FRAME TAHLIL METODINING QO'LLANILISHI (ingliz va o'zbek raqs terminlari misolida)

Xudoyberdiyeva Oyjamol Muzaffarovna,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: teacheroyjamol@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15184110>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek raqs terminlarining tarjimasida frame tahlil metodining qo'llanilishi o'rganiladi. Raqs terminlari turli madaniyatlarga xos bo'lgan murakkab semantik maydonlarga ega bo'lib, ularning tarjimasida leksik, semantik va madaniy tafovutlar sababli muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Frame tahlil metodi har bir terminni bilim doirasi (frame) doirasida tahlil qilib, leksik ekvivalentlarni aniqlash, madaniy konnotatsiyalarni saqlash va tarjima strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Maqolada noekvivalentlik muammosi, madaniy konnotatsiyaning yo'qolishi va terminlarning universal yoki maxsus ekanligi singari muammolar yoritilib, ularni hal qilish uchun bevosita ekvivalent, tavsifiy tarjima, transliteratsiya va madaniy moslashtirish kabi strategiyalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frame tahlil metodidan foydalanish raqs terminlarining mazmunini aniqroq aks ettirish, tarjimaning sifatini oshirish va madaniy o'ziga xoslikni saqlashga yordam beradi. Ushbu yondashuv tarjimonlar va tilshunoslar uchun samarali usul bo'lib, raqs terminologiyasini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frame tahlil metodi, raqs terminlari, semantik maydon, noekvivalentlik muammosi, madaniy konnotatsiya, tarjima strategiyalari.

KIRISH

Raqs san'ati turli madaniyatlarda o'ziga xos terminologik tizimga ega bo'lib, ularning tarjimasida lingvistik va madaniy jihatdan murakkab jarayondir. Har bir til o'zining lingvistik va madaniy xususiyatlariga ko'ra raqs terminlarini turlicha ifodalaydi. Tarjima jarayonida ushbu terminlarning aniq ekvivalentini topish, ma'no yo'qolishining oldini olish va ularning madaniy konnotatsiyasini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqola raqs terminlarini tarjima qilishda frame tahlil metodining ahamiyatini o'rganish va tarjima jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolarni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda frame tahlil metodi asosida ingliz va o'zbek tillaridagi raqs terminlarining leksik-semantik tahlili amalga oshiriladi.

Fillmor tomonidan ishlab chiqilgan "Frame Semantics" (Frame semantikasi) nazariyasi so'zlarning ma'nosini faqatgina lug'aviy izohlar orqali emas, balki ular ishlatilayotgan kontekst (vaziyat, voqea yoki holat) orqali tushunishni taklif etadi. Fillmor (1982) so'zlarning ma'nolari ular qo'llanadigan vaziyat yoki voqelik bilan bevosita bog'langanligini ta'kidlaydi. Bu nazariyaga ko'ra, har bir so'z ma'lum bir

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bilim tizimida (frame) tushuniladi va bu tizimning tarkibiy qismlari ushbu soʻzning qoʻllanishini aniqlaydi.

Raqs terminlarini tarjima qilishda "Frame Semantics" nazariyasidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki raqs terminlari faqatgina oddiy tarjimani emas, balki madaniy va lingvistik kontekstlarni ham talab qiladi. Misol uchun, fransuzcha raqs atamasi "pirouette" ning tarjimasi sifatida oʻzbek tilida shunchaki "aylanish" soʻzini ishlatish yetarli emas. Chunki "pirouette" oʻziga xos balet madaniyati va texnikasi bilan chambarchas bogʻlangan boʻlib, uning atrofidagi bilim tizimi va madaniy konnotatsiyalari mavjud. Oʻzbek tiliga tarjima qilinganida, bu terminning aynan baletdagi kontekstiga, raqs texnikasi va sanʼat shakliga xos xususiyatlari saqlanishi kerak.

Frame semantikasi orqali terminlarni tarjima qilishda aynan shu nuqtaga eʼtibor qaratiladi. Yaʼni, soʻzlarning semantik ramkalari orqali ularga aloqador bilim va madaniy kontekst ham tarjimada oʻz aksini topishi lozim. Bu yondashuv raqs terminlarining tarjimasi jarayonida madaniy maʼno yoʻqolishining oldini olishga, original atamalarni tushunarli va autentik holatda saqlab qolishga yordam beradi.

"Frame Semantics" nazariyasi til lugʻatini shunchaki alohida soʻzlarning toʻplami emas, balki insonlarning tajriba asosida shakllantirgan bilim doirasi sifatida koʻradi. Bu bilim doiralari turli kontseptual maydonlardan iborat boʻlib, har bir til jamoasi oʻz tajribasiga koʻra atrofidagi olamni turlicha tasniflaydi va tushunadi. Shuning uchun terminlarni tarjima qilishda faqatgina lugʻaviy yoki soʻzma-soʻz yondashuv bilan cheklanmasdan, ularning madaniy va pragmatik jihatlarini, yaʼni muayyan madaniyatga xos boʻlgan tajriba va bilim tizimlarini ham hisobga olish zarur. Bunday yondashuv tarjimonlarga terminlarni asl kontekstida va madaniy muhitida yetkazish imkonini beradi. Natijada, tarjima qilingan terminlar shunchaki lugʻaviy ekvivalent emas, balki asl til va madaniyat doirasida shakllangan boy maʼnoni oʻz ichiga oladi. Shu tariqa, Frame Semantics terminologik tarjimada yuzaga keladigan madaniy va tushunishdagi toʻsiqlarni bartaraf etishga yordam beradi hamda terminlar orqali uzatilayotgan axborotni oʻquvchi yoki tinglovchiga maksimal darajada aniq va toʻliq yetkazishga imkon yaratadi.

Tilshunoslikda soʻzlar turli **semantik maydonlarga** boʻlinadi (masalan, nutq, vaqt, shakl). Bu maydonlar esa yana kichikroq guruhlariga (**leksik toʻplamlarga**) ajraladi. Har bir tilning semantik maydonlari umumiy jihatdan oʻxshash boʻlsa-da, batafsilroq boʻlinishlarda katta farqlar yuzaga kelishi mumkin.

Tarjimon uchun semantik maydonlarni tushunish ikki jihatdan muhim:

- Soʻzning oʻz semantik maydonidagi qiymatini anglash;

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

• Tarjimada noekvivalentlik muammolarini hal qilish strategiyasini ishlab chiqish.

Masalan, ingliz va o'zbek tillaridagi semantik maydonlar orasidagi farqni anglagan tarjimon, muallif nega aynan shu so'zni tanlaganini tushunib, uni to'g'ri va mazmunan aniq tarjima qila oladi.

Bu jarayonni raqs (dance) terminlari orqali misol keltirib tushuntirish mumkin. Ingliz va o'zbek tillarida raqs terminlari turlicha semantik maydonlarga bo'linadi:

Ingliz tili:

- "turn" (aylanish)
- "spin" (tez aylanish)
- "twist" (bukilish, burilish)
- "dip" (egilish)
- "jump" (sakrash)
- "leap" (katta sakrash)

O'zbek tili:

- "aylanish" (umumiy aylanish harakati)
- "tez aylanish" (lazgi kabi raqslarda tez harakat)
- "bukilish" (belni egish)
- "egilish" (pastga tomon harakat)
- "chayqalish" (tez yoki sekin chayqalish)

Ingliz tilida "*dip*" va "*bend*" so'zlari bor, lekin o'zbek tilida ikkalasi "*egilish*" bilan ifodalanadi. Shu sababli, "Tango dip" ni "tango egilishi" deb bevosita tarjima qilish noaniq bo'lishi mumkin. Uni "**tango raqsida sherikni pastga egish texnikasi**" deb tushuntirish talab etiladi.

"**Spin**" va "**turn**" o'zbek tilida "**aylanish**" deb tarjima qilinishi mumkin, lekin "spin" tezroq harakatni bildiradi, "turn" esa oddiy aylanishni anglatadi.

Ko'chma ma'nolar farqlanadi: Ingliz tilida "*twist the truth*" (*haqiqatni burishtirmoq*) ishlatilsa, o'zbek tilida bu "*haqiqatni buzmoq*" yoki "*haqiqatni o'zgartirib ko'rsatmoq*" shaklida tarjima qilinishi mumkin.

(b) Noekvivalentlik muammosi va tarjima strategiyalari

Ba'zan bir tilning semantik maydonidagi tafovutlar boshqa tilda bevosita ekvivalent topilishini qiyinlashtiradi. Masalan: Ingliz tilida "hot" so'zi ham ob-havo uchun (hot weather), ham buyumlar uchun (hot coffee) ishlatiladi. O'zbek tilida esa "issiq ob-havo" va "issiq choy" sifatida ajratiladi, ya'ni kontekstga qarab qo'shimcha so'zlar talab etiladi.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Xuddi shunday, raqs terminlarini tarjima qilishda ham shunga o'xshash tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Masalan:

Pirouette – bu *klassik balet harakati bo'lib*, u "aylanish" so'zi orqali ifodalansa ham, u alohida texnika hisoblanadi. Uni "**balet harakatidagi burama aylanish**" yoki "**oyoq uchida aylanish**" deb izohlash kerak bo'lishi mumkin.

Hip-hop "bounce" harakati – bu odatiy sakrash emas, balki ritmik tebranish. Shuning uchun "ritmik harakat" yoki "tebranish" deb tarjima qilish to'g'riroq bo'lishi mumkin.

Frame tahlil metodi **Ch. Fillmor (1982)** tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u so'zlarning ma'nosini tushunishda **konseptual maydonlar va semantik strukturalarni** o'rganishga asoslanadi. Ushbu metodga ko'ra, har bir termin ma'lum bir **bilim doirasi (frame)** ichida ko'rilishi kerak.

Masalan, **pirouette (ingliz tilida)** va **aylanma harakat (o'zbek tilida)** bir xil harakatni ifodalashi mumkin, lekin ularning madaniy konteksti va ishlatilish maydoni farq qiladi.

Frame tahlil metodi va uning tarjimada qo'llanilishi

Jadval -1.

Frame elementi	Inglizcha	O'zbekcha
• Ijrochi (Performer) • Harakat (Movement) • Musiqasi (Music) • Sahna (Stage) • Maqsad (Purpose)	• <i>Balet raqqosi</i> • <i>Bir oyoqda aylanish</i> • <i>Klassik balet musiqasi</i> • <i>Balet sahnasi</i> • <i>San'at, texnik mahorat</i>	• <i>Milliy raqqosa yoki balet ijrochisi</i> • <i>Oyoq harakatlari orqali aylanish</i> • <i>An'anaviy dutor yoki tanbur jo'rligida aylanish</i> • <i>Milliy raqs uchun ochiq maydon yoki teatr sahnasi</i> • <i>Ifodaviy harakat, milliy urf-odatlar</i>

Bu frame tarkibini aniqlash orqali tarjimonlar nafaqat leksik jihatdan ekvivalent, balki madaniy konnotatsiyalarga ham mos keladigan tarjimani yaratishi mumkin. Frame tahlil metodining tarjimada ishlatilishi quyidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi:

1. Denotativ va konnotativ ma'no tafovutlari:

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Masalan, "shuffle" (inglizcha) soʻzi baletda tezkor oyoq harakatini ifodalasa, oʻzbek tilida unga toʻgʻri ekvivalent topish qiyin boʻlishi mumkin. "Tanovar qadam" kabi milliy raqs harakati esa ingliz tilida mos ekvivalentga ega emas. Frame tahlili orqali "Uzbek classical slow step" kabi tavsifiy tarjima bilan berilishi mumkin.

2. Madaniy konnotatsiyaning yoʻqolishi

"Breakdance freeze" – Oʻzbek tilida "Brekdans muzlash harakati" deb berish mumkin, lekin u tomoshabin uchun tushunarli boʻlishi uchun qoʻshimcha izoh talab qilinishi mumkin.

"Lazgi qadam" – Ingliz tilida "Lazgi dance step" deb berilishi mumkin, lekin bu terminning madaniy ahamiyatini saqlash uchun kinematik tavsif qoʻshilishi lozim.

3. Terminlarning universal yoki maxsus ekanligi

Baʼzi harakatlar butun dunyo boʻylab umumiy boʻlsa ("arabesque", "plié"), baʼzilari faqat muayyan madaniyat uchun xosdir ("Choynak oʻyini", "Koʻpkari qadam"). Frame tahlili yordamida universal terminlar transliteratsiya qilinishi, madaniy terminlar esa tavsifiy tarjima bilan berilishi mumkin. Koʻplab mualliflar va olimlar tarjimashunoslikning asosiy tushunchalaridan biri boʻlgan madaniy ekvivalentlik masalasini oʻrganishgan. Mona Beykerning "Boshqacha aytganda: Tarjima boʻyicha qoʻllanma" (*In Other Words: A Coursebook on Translation*) nomli kitobida madaniy va kommunikativ tarjima yondashuvlarini oʻz ichiga olgan turli xil tarjima strategiyalari muhokama qilinadi. U tarjimada madaniy jihatlarni oʻrganishga katta hissa qoʻshgan tadqiqotchilardan biri hisoblanadi.

Frame tahlili raqs terminlarini tarjima qilishda quyidagi strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi:

1. Ekvivalentni topish usuli–Tarjima jarayonida asl til birliklari (soʻz, ibora, gap) uchun maʼnosi va funksiyasi jihatidan mos muqobilini boshqa tilda topish usulidir.

Masalan: "**Grand jeté**" (ing.) – "**Katta sakrash**" (oʻzb.) Agar aniq ekvivalent mavjud boʻlsa, bevosita tarjima ishlatiladi.

2. Tavsifiy tarjima

Masalan: "**Lazgi**" → "**Uzbek energetic dance with sharp hand movements**"
Agar ekvivalent mavjud boʻlmasa, **frame elementlarini tavsiflash orqali tarjima qilinadi.**

3. Transliteratsiya yoki adaptatsiya

XORIJY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Masalan: "Tango" → "Tango", "Samba" → "Samba". Ayrim xalqaro terminlar transliteratsiya qilinadi, ammo ularning konnotatsiyasi izohlab berilishi mumkin.

4. Madaniy moslashtirish (Cultural adaptation)

Masalan: "Belly dance" → "Sharqona raqs"

Tarjima madaniy kontekstga moslashtirilishi mumkin.

XULOSA

Raqs terminlarini tarjima qilish lingvistik, madaniy va semantik jihatdan murakkab jarayondir. Ushbu maqolada raqs terminlarining ingliz va o'zbek tillarida tarjima qilinishida frame tahlil metodining qo'llanilishi o'rganildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har bir til o'ziga xos semantik maydonlarga ega bo'lib, bu maydonlar tarjimada ekvivalent topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqs terminlarini tarjima qilish nafaqat leksik jihatdan, balki madaniy va semantik jihatdan ham murakkab jarayondir. Frame tahlil metodi orqali terminlarning ma'no doirasi (frame tarkibi) aniqlanib, to'g'ri ekvivalent tanlash, madaniy konnotatsiyalarni saqlash va semantik farqlarni to'g'ri ifodalash mumkin bo'ladi. Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz raqs terminlarining tarjimasi yanada aniq, to'g'ri va madaniy jihatdan mos bo'lishi mumkin. Tarjimada frame tahlilining qo'llanilishi lingvistik, madaniy va semantik tafovutlarni hisobga olishga yordam beradi, bu esa tarjimonlar va tilshunoslar uchun muhim uslub sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Baker, Mona. (2018) *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge. 390 p.
2. Eco, U. (2001). *Experiences in Translation*. Toronto: University of Toronto Press.- 105 p.
3. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. In *Linguistics in the Morning Calm*, edited by Linguistic Society of Korea, 111-137. Seoul: Hanshin Publishing.
4. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press. 605 p.
5. Qodirova Mukaddas Tog'ayevna, . (2022). THE STUDY OF PRAGMATIC FEATURES OF ADDRESSING UNITS IN UZBEK LANGUAGE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 3(03), 61–66. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-03-03-12>
6. Sharipov, U. (2020). *O'zbek va ingliz tillarida raqs terminologiyasining lingvomadaniy xususiyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
7. XUDOYBERDIYEVA, , O. (2024). THE ROLE OF LOANWORDS IN DANCE TERMINOLOGY OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES . *News of the NUUZ*, 1(1.10), 272-274. <https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.10.4575>